CHAPTER-1

शुचि-पर्यावरणम्

QUESTION BANK

निम्नश्लोकान् पठित्वा तदाधारितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत –

१. दुर्वहमत्र जीवितं जातं प्रकृतिरेव शरणम् ।

शुचि-पर्यावरणम् ।।

महानगरमध्ये चलदनिशं कालायसचक्रम् ।

मन: शोषयत् तनु: पेषयद् भ्रमति सदा वक्रम् ।।

दुर्दान्तैर्दशनैरमुना स्यान्नैव जनग्रसनम् । शुचि....।।

I. एकपदेन उत्तरत – **[1/2 x 2 = 1]**

(i) चक्रं कथं चलति ? (ii) अस्माकं शरणं किम् ?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत – **[1 x 2 = 2]**

(i) वक्रं चक्रं कदा चलति ? (ii) केन जनग्रसनं न भवेत् ?

III. भाषिककार्यम् – **[1/2 x 4 = 2]**

(i) 'अहर्निशम्' इति पदस्य पर्यायपदं पद्या

(ii) 'सरलै:' इति पदस्य विपर्ययपदं पद्यांशे किम् ?

(iii) 'पर्यावरणम्' इति पदस्य विशेषणपदं किम् ?

(iii) 'भ्रमति' इति क्रियापदस्य कर्ता क: ?

२. कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति शतशकटीयानम् ।

वाष्पयानमाला संधावति वितरन्ती ध्वानम् ।।

यानानां पङ्क्तयो ह्यनन्ता: कठिनं संसरणम् । शुचि ...।।

I. एकपदेन उत्तरत – **[1/2 x 2 = 1]**

(i) किं कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति ?

(ii) वाष्पयानमाला किं कुर्वन्ती संधावति ?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत – **[1 x 2 = 2]**

(i) संसरणम् कठिनं कथं भवति ?

(ii) ध्वानं वितरन्ती का संधावति ?

ODM EDUCATIONAL GROUP Changing your Tomorrow

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत – **[1/2 x 4 = 2]**

(i) 'शतशकटीयानम्' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?

(ii)'अनन्ता:' इति पदस्य विशेष्यपदं किम्?

(iii)'चलनम्' इति क्रियापदस्य पर्यायपदं किम्?

(iv)'अन्ता:' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?

३. वायुमण्डलं भृशं दूषितं न हि निर्मलं जलम् ।
कुत्सितवस्तुमिश्रितं भक्ष्यं समलं धरातलम् ।।
करणीयं बहिरन्तर्जगति तु बहु शुद्धीकरणम् । शुचि...।।

I. एकपदेन उत्तरत – **[1/2 x 2 = 1]**

(i) किं कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति?

(ii) वाष्पयानमाला किं कुर्वन्ती संधावति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत – **[1 x 2 = 2]**

(i) संसरणम् कठिनं कथं भवति?

(ii) ध्वानं वितरन्ती का संधावति?

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत – **[1/2 x 4 = 2]**

(i) 'शतशकटीयानम्' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?

(ii)'अनन्ता:' इति पदस्य विशेष्यपदं किम्?

(iii)'चलनम्' इति क्रियापदस्य पर्यायपदं किम्?

(iv)'अन्ता:' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?

EDUCATIONAL GROUP Changing your Tomorrow

४. वायुमण्डलं भृशं दूषितं न हि निर्मलं जलम् ।
कुत्सितवस्तुमिश्रितं भक्ष्यं समलं धरातलम् ।।
करणीयं बहिरन्तर्जगति तु बहु शुद्धीकरणम् । शुचि ...।।

I. एकपदेन उत्तरत – **[1/2 x 2 = 1]**

(i) जलं कीदृशं न अस्ति?

(ii) भृशं दूषितं किम् अस्ति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत – **[1 x 2 = 2]**

(i) मनुष्यै: कि करणीयम्?

(ii) भक्ष्यं कीदृशम् अस्ति?

III. निर्देशानुसारम् उत्तरत – [1/2 x 4 = 2]

(i) 'अत्यधिकम्' इति पदस्य पर्यायपदं किमस्ति ?

(ii)'दूषितम्' इति पदस्य विपर्ययपदं किम् ?

(iii)'वायुमण्डलम्' इति पदस्य विशेषणपदं किम् ?

(iv)'करणीयम्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ?

५. कञ्चित् कालं नय मामस्मान्नगराद् बहुदूरम् ।
प्रपश्यामि ग्रामान्ते निर्झर-नदी-पय: पुरम् ।।
एकान्ते कान्तारे क्षणमपि मे स्यात् सञ्चरणम् । शुचि....।।

I. एकपदेन उत्तरत – [1/2 x 2 = 1]

(i) कवि: कस्मात् दूरं गन्तुं प्रार्थयति ?

(ii) कीदृशे कान्तारे कवि: क्षणमपि संचरणं कतुँ शक्नोति ?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत – [1 x 2 = 2]

ह्यामान्ते कवि: किम् द्रष्टुम् इच्छति ?

III. भाषिककार्यम् – [1/2 x 4 = 2]

(i) 'अतिसमीपम्' इति पदस्य विपर्ययपदं किम् ?

क) ग्रामान्ते ख) क्षणमपि ग) प्रपश्यामि घ) बहुदूरम्

(ii)'कान्तारे' इति पदस्य विशेषणपदं किम् ?

क) ग्रामान्ते ख) एकान्ते ग) कञ्चित् घ) दूरे

(iii)'जलम्' इति पदस्य पर्यायपदं किम् ?

क) निर्झर ख) नदी ग) पय: घ) पूरम्

(iv)'प्रपश्यामि' इति क्यापदस्य कर्तृपदं किम् ?

क) कवि: ख) त्वम् ग) माम् घ) अहम्

६. हरिततरूणां ललितलतानां माला रमणीया ।
कुसुमावलि: समीरचालिता स्यान्मे वरणीया ।।
नवमालिका रसालं मिलिता रुचिरं संगमनम् । शुचि...।।

I. एकपदेन उत्तरत – [1/2 x 2 = 1]

(i) कीदृशानां वृक्षाणां माला रमणीया भवेत् ?

(ii) लतानां माला कीदृशी भवेत् ?

ODM EDUCATIONAL GROUP Changing your Tomorrow

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत – [1 x 2 = 2]

केन चालिता कुसमावलि: वरणीया स्यात्?

III. भाषिककार्यम् – [1/2 x 4 = 2]

(i) श्लोके 'रमणीया' इति विशेषणपदस्य विशेष्यपदं किम्?

क) लतानाम् ख) तरूणाम् ग) माला घ) हरित

(ii) अत्र श्लोके 'चालिता' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

क) समीरेण ख) कुसुमै: ग) स्यात् घ) ये

(iii) अत्र 'आम्रम्' इति पदस्य पर्यायपदं किम्?

क) समीरम् ख) कुसुमम् ग) रुचिरम् घ) रसालम्

(iv)'मे' इति सर्वनामपदं श्लोके कस्मै प्रयुक्तम्?

क)तरवे ख) कुसुमाय ग) समीराय घ) कवये

७. अयि चल बन्धो! खगकुलकलरव गुञ्जितवनदेशम्।
पुर-कलरव सम्भ्रमितजनेभ्यो धृतसुखसन्देशम्।।
चाकचिक्यजालं नो कुर्याज्जीवितरसहरणम्। शुचि...।।

I. एकपदेन उत्तरत – [1/2 x 2 = 1]

(i) कवि: कीदृशं सन्देशं दातुम् इच्छति?

(ii) कवि: कुत्र चलितुम् इच्छति?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत – [1 x 2 = 2]

किं जीवितं रसं न हरेत्?

III. भाषिककार्यम् – [1/2 x 4 = 2]

(i) अस्मिन् पद्यांशे सम्बोधनपदं किम्?

क) अयि ख) चल ग) बन्धोघ) नो

(ii) 'ग्राम' इति पदस्य विपर्ययपदं किम्?

क) सन्देशम् ख) नो ग) पुर घ) कलरव

(iii) 'चल' इति क्रियापदस्य कर्तुपदं किम्?

क) अयि ख) बन्धो! ग) देशम् घ) सुर

(iv)'चाकाचिक्यजालम्' इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?

क) कुर्यात् ख) रसम् ग) हरणम् घ) जालम्

ODM EDUCATIONAL GROUP Changing your Tomorrow

८. प्रस्तरलते लतातरुगुल्मा नो भवन्तु पिष्टाः ।
पाषाणी सभ्यता निसर्गे स्यान्न समाविष्टा ।।
मानवाय जीवनं कामये नो जीवन्मरणम् । शुचि ....।।

I. एकपदेन उत्तरत – **[1/2 x 2 = 1]**

(i) लतातरुगुल्माः कुत्र न पिष्टाः भवन्तु ?

(ii) पाषाणी सभ्यता कुत्र समाविष्टा न स्यात् ?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत – **[1 x 2 = 2]**

कविः का कामना करोति ?

III. भाषिककार्यम् – **[1/2 x 4 = 2]**

(i) 'इच्छामि' इत्यर्थे किं पदं प्रयुक्तम् ?

क) निसर्गे ख) प्रस्तरे ग) कामये घ) तले

(ii) 'सभ्यता' इति पदस्य विशेषणपदं किम् ?

क) निसर्गे ख) स्यात् ग) पिष्टाः घ) पाषाणी

(iii) 'अहम्'इति कर्तृपदस्य क्रियापदं किम् ?

क) मानवाय ख) जीवनम् ग) कामये घ) नो

(iv)'जीवनम्' इति पदस्य श्लोके विपर्ययपदं किम् ?

क)मरणम् ख)जीवनम् ग) मानवाय घ) सभ्यता

ODM EDUCATIONAL GROUP
Changing your Tomorrow

विषयान्तर्गत व्याकरणम्

९. **सन्धि विच्छेद :–**

दुर्वहम् -

प्रकृतिरेव –

दुर्दान्तैर्दशनैरमुना –

स्यान्नैव –

समल धरालम् -

कञ्चित -

सञ्चरणम् -

पर्यावरणम् –

कालयासचक्रम् –

चलदनिराम् –

निर्मलजलम् -

वहिरन्तर्जगति –

ग्रामान्ते –

मामस्मान्नगराद् -

कुसुमावलिः - स्यान्मे -

संगनम् - नो कुर्याज्जीवनम् -

चाकचिकयजालं नो - स्यान्न –

जीवन्मरणम् -

१०. **प्रकृति प्रत्यय :-**

जीवितम् - चलत् –

पेषयद् – जातम् –

शोषयेत् – दूषितम् -

भक्ष्यम् - सञ्चरणम् –

रमणीया - चलिता –

मालिका - संगमनम् –

मिलिता - सम्भ्रमित –

जीवित - घृत –

गुञ्जितम् - सभ्यता –

पिष्टाः - पाषाणी –

मरणम् -

११. **अव्यय पदम् :**

अत्र - सदा –

एरा - भृषम् -

हि - वहिः -

अन्तः - थु -

१२. **विपर्ययपदानि :-**

सुवहम् – अशुचि –

कदाचित – अवक्रम् -

१३. **समास :-**

वायुमण्डलं -

निर्मलजलम् -

समलम् -

धरातलम् -

शुद्धीकरणम् –

एकान्तकान्तारे -

ग्रामान्ते -

पय:पुरम् –

हरिततरूणाम् -

कुसुमावलि: –

समीरचालिता -

नवमालिका –

खगकुलकलरव -

वनदेशम् –

धृतसुखसन्देशम् -

पुरकलरवा –

प्रस्तरतले -

पाषाणी सभ्यता –

जीवन्मरणम् -

१४. **पर्यायवाची पद**

भृषम् -

निर्मलम् -

जलम् –

समयम् –

जलं -

भ्रमणम् –

वृक्षाणाम् –

शुन्दरी –

उद्रामम् -

मित्र! –

पक्षी –

मरणम् –

नवीना -

असभ्यता –

१५. **अधोलिखितवाक्येषु रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत –**

१. मानव जीवनाय शुचि-पर्यावरणम् आवश्यकं भवति ।

२. महानगरमध्ये कालायसचक्रम् अनिशं चलति ।

३. चक्रं सदा वक्रं भ्रमति ।

४. अमुना दुर्दान्तै: अशनै: जनग्रसनं न स्यात् ।

५. शतं शकटी यानम् धूम्रं मुञ्चति ।

६. यानानां पङ्क्तयः अनन्ताः कठिनं संसरणम् भवति ।

७. वायुमण्डलं अत्यधिकं दूषितं जातम् ।

८. प्रकृत्याः सन्निधौ वास्तविकं सुखं विद्यते ।

९. उद्याने पक्षिणां कलरवं चेतः प्रसादयति ।

१०. पाषाणीसभ्यतायां लतातरुगुल्लमाः प्रस्तरतले पिष्टाः सन्ति ।

११. शकटीयानम् कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति ।

क) किम् ख) कम् ग) कीदृशम् घ) कथम्

१२. प्रस्तरतले लतातरुगुल्मा पिष्टाः न भवन्तु ।

क)के ख)कुत्र ग) किम् घ) केन

१३. महानगरेषु वाहनानाम् अनन्ताः पङ्क्तयः धावन्ति ।

क)केषु ख)कस्मै ग) के घ) किम्

१४. शकटीयानम् कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति ।

क)कम् ख)किम् ग) कथम् घ) कानि

१५. कविः मानवस्य जीवनस्य कामनां करोति ।

क)कथम् ख)केन ग) कस्मै घ) कस्य

१६. समुचितानां पर्यायपदानां मेलनं कुरुत –

	खण्डः 'क'	**खण्डः 'ख'**
१.	जीवितम्	अत्यधिकम्
२.	दुर्वहम्	कुटिलम्
३.	रसालम्	जीवनम्
४.	वक्रम्	दुष्करम्
५.	भक्ष्यम्	आम्रम्
६.	संसरणम्	सञ्चलनम्
७.	भृशम्	खाद्यपदार्थम्
८.	यानानाम्	इच्छामि
९.	कान्तारे	वने
१०.	कामये	वाहनानाम्

ODM EDUCATIONAL GROUP Changing your Tomorrow

१७. समुचितानां विपर्यायपदानां मेलनं कुरुत –

खण्ड: 'क'	खण्ड: 'ख'
१. बहु	निर्मलम्
२. बहुदूरम्	ग्रहणाति
३. बन्धो!	सरलम्
४. जीवितम्	समीपम्
५. मानवाय	न्यूनम्
६. भृशम्	शत्रो!
७. दूषितम्	दानवाय
८. मलिनम्	अल्पम्
९. मुञ्चति	अदूषितम्
१०. कठिनम्	मरणम्

१८. अधोलिखितश्लोकानाम् अन्वयं मञ्जूषात: उचितं पदं चित्वा पूरयत –

क) दुर्वहमत्र जीवितं जातं प्रकृतिरेव शरणम् ।
शुचि-पर्यावरणम् ।।
महानगरमध्ये चलदनिशं कालायसचक्रम् ।
मन: शोषयत् तनु: पेषयद् भ्रमति सदा वक्रम् ।।
दुर्दान्तैर्दशनैरमुना स्यान्नैव जनग्रसनम् । शुचि... ।।

अन्वय: – अत्र जीवितं (i).............जातं प्रकृति: एव शरणं शुचि-पर्यावरणम् (एव शरणम्) (ii)........ मध्ये कालायसचक्रम् अनिशं चलत् मन: (iii)......... तनु: पेषयद् सदा वक्रम् भ्रमति, अमुना दुर्दान्तै: (iv)........ जनग्रसनम् न एव स्यात् ।

मञ्जूषा : दशनै:, दुर्वहम्, शोषयत्, महानगर

ख) कज्जलमलिनं धूमं मुञ्चति शतशकटीयानम् ।
वाष्पयानमाला संधावति वितरन्ती ध्वानम् ।।
यानानां पङ्क्तयो ह्यनन्ता: कठिनं संसरणम् । शुचि.... ।।

अन्वय: – शतशकटीयानं (१)....... धूमं मुञ्चति । ध्वानं वितरन्ती (२).......... संधावति । (३) .... अनन्ता: हि पङ्क्तय: (सन्ति) अत: (४)...........कठिनं (भवति) ।

मञ्जूषा – संसरणं, वाष्पयानमाला, यानानाम्, कज्जलमलिन

ग) कञ्चित् कालं नय मामस्मान्नगराव् बहुदूरम् ।
प्रपश्यामि ग्रामान्ते निर्झर-नदी-पय: पूरम् ।।
एकान्ते कान्तारे क्षणमपि से स्यात् सञ्चरणम् । शुचि.... ।।

अन्वय: – अस्मात् (१)......मां कञ्चित् (२).......... बहुदूरं नय । (३) .... निर्झर-नदी-पय: पूरं प्रपश्यामि । एकान्ते कान्तारे (४)...........मे सञ्चरणं स्यात् ।

मञ्जूषा – कालं, क्षणमपि, ग्रामान्ते, नगराद

घ) हरिततरूणां ललितलतानां माला रमणीया ।
कुसुमावलि: समीरचालिता स्यान्मे वरणीया ।।
नवमालिका रसालं मिलिता रुचिरं संगमनम् । शुचि.... ।।

अन्वय: – मे (पुरत:) (१)...........ललितलतानां रमणीया माला (स्यात्) । (२).......... कुसुमावलि: मे (मत्कृते) वरणीया स्यात्, रसालं मिलिता (३) .... (नामकपुष्पलताया:) रुचिरं (४)..........मे (पुरत:) (स्यात्) ।

मञ्जूषा – समीरचालिता, संगमनं, नवमालिका, हरिततरूणां

१९. **उदाहरणमनुसृत्य अधोलिखित-पदेषु प्रकृतिप्रत्ययविभागं / संयोगं कुरुत –**

यथा – जातम् = जन् + क्त

क) प्र + कृ + क्तिन् = ...

ख) नि + सृ + क्त + टाप् = ...

ग) ....+ क्त = दूषितम्

घ) ....+ .... = करणीयम्

ङ) ....+ यत् = भक्ष्यम्

च) रम् + ... +................. = रमणीया

छ) ....+ .... +.............. = वरणीया

ज) पिष् + ... = पिष्टा:

◆◆◆

ODM EDUCATIONAL GROUP Changing your Tomorrow